

Robert J. Donia, *Sarajevo: biografija grada*.
(Naslov originala *Sarajevo: A Biography*). Prijevod s engleskog Daniela
Valenta. Sarajevo: Institut za istoriju, 2006, 462 str.

Tragedija kroz koju je Sarajevo prolazilo u godinama 1992-1995. izazvala je zgražavanje miliona ljudi širom svijeta, a potom interesiranje za ove prostore i potrebu da se nađe odgovarajuće objašnjenje u historiji Bosne i Hercegovine za korijene i intenzitet ovog sukoba.

Odgovarajući na nastalu potrebu svjetske javnosti, mnogi su se naučnici prihvatili, na manje ili više uspješan način, uloge tumača.

Robert J. Donia spada u red ovih drugih. U knjizi pod nazivom *Sarajevo: Biografija grada*, on se odlučno razračunava sa stanovištem onih koji tvrde da nasilje u ovom gradu ima svoju tradiciju, te tvrdi da je istina bliža Rezoluciji 824 koju je Vijeće sigurnosti UN-a donijelo maja 1993. u kojoj je pozdravilo "jedinstveni karakter grada Sarajeva kao multikulturnog, multietničkog i višereligijskog centra" (str. 25). Ipak nalazi da prefiks multi ne odražava adekvatno kroz vijekove postojeći suživot u gradu - mnogo prikladniji izraz koji koriste i sami stanovnici grada jeste zajednički život ili komšiluk. Biografija koju prikazujemo jeste zapravo, po riječima samog autora, historija o zajedničkom životu u ovom gradu.

Knjiga prikazuje genezu grada kao lokalne zajednice. Njegov razvoj je veoma interesantan za autora, jer je proticao kroz više različitih sistema uprave, idejno potpuno oprečnih, koji su svaki na svoj način realizirali specifičnu viziju urbanog prostora i kalemili vlastite društvene vrijednosti na one već postojeće. Ipak, geneza sama po sebi ne bi bila toliko interesantna da nema one centralne strukture čiji se razvoj prati kroz stoljeća, kao i uticaja što su ga različiti politički sistemi koji su se smjenjivali imali na nju - to je demografska šarolikost Sarajeva, tačnije zajednički život grupa različitih vjeroispovijesti, a docnije i nacija.

Historija grada u knjizi je prikazana hronološki i podijeljena je u deset poglavlja. Četiri su posvećena različitim društveno-političkim sistemima unutar kojih se grad razvijao, četiri se bave tzv. tranzicionim periodima ili tačnije dešavanjima i uzrocima koji su doveli do zamjene jednog društveno-političkog okvira drugim. U dva posljednja poglavlja autor piše o opsadi Sarajeva i instaliranju dejtonskog institucionalnog okvira u kojem grad funkcioniše i danas.

U svakom povijesnom razdoblju kojeg autor obrađuje historija grada i njegovih vodećih institucija utkana je u jedan širi društveno-politički kontekst.

Sarajevo su osnovala Osmanlije po dolasku na ove prostore, o čemu svjedoči ime grada kao i njegovo najstarije arhitektonsko nasljeđe, stoga prvo poglavlje Biografije, posvećeno ovom najranijem periodu u historiji grada, nosi naziv Osnivači Sarajeva (str. 30-60).

Mišljenje autora da osmanska urbana koncepcija, koja se ogledala u mahalama organiziranim na principima vjerske podvojenosti i u razmjerama dominirajućim islamskim vjerskim, kulturnim, obrazovnim i upravnim institucijama, za koje je bio rezerviran centar grada, svjedoči o kompleksnoj kombinaciji diskriminacije i tolerancije je, smatramo, zanemarilo jedan opće-povijesni kontekst kojim je, onovremeno, dominirao princip *cuius regio eius religio*.

Profesor Donia je obradio sve relevantne pojave i procese u političkoj historiji grada pod osmanskim upravom, uključujući zlatno doba grada pod upravom Gazi Husrev-bega, njegovo opadanje uzrokovano vojnim slabljenjem Osmanskog carstva, spaljivanje grada od strane Eugena Savojskog, pokret za autonomiju, žilavi otpor koji su Sarajlije pružale reformama centra, i početke modernizacije pod Topal Šerif Osman-pašom, ali u nešto suženom obimu – četiri stotine godina osmanske uprave obrađeno je na svega tridesetak stranica.

Razlog tome jeste da autor akcenat istraživanja stavlja na kraj 19. i početak 20. stoljeća kada habsburška uprava dolazi na čelo grada, a dinamika promjena se ubrzava, budući da se Bosna i Hercegovina, kroz modernizaciju svih društvenih segmenata, uključuje u evropski kulturni krug.

Prvi turbulentni tranzicioni period, obrađen u poglavlju pod nazivom Sarajevski ustanak i dolazak habsburške vlasti (str. 60-83), zahvatio je sarajevsku čaršiju u ljeto 1878. i bio je dio jedne veće, Istočne krize.

Ogorčeni zbog predaje Bosne i Hercegovine kaurskoj Austro-Ugarskoj monarhiji, lokalni vjerski predstavnici transformiraju se u narodne vođe odlučne da pruže otpor austro-ugarskoj okupaciji i organizuju prvo predstavničko tijelo i narodnu vladu koji u potpunosti, mada kako će se pokazati, privremeno, odbacuju osmansku vlast. Činjenica da u to vrijeme ne dolazi do izgreda i sukoba među različitim vjerskim grupama grada ukazuje na to da je zajednički život među njima bio samoodrživ.

Svakako najživopisnije poglavlje, pod nazivom Sarajevo, Fin de Siecle (str. 83-117) je ono u kojem je obrađen period austro-ugarske uprave. To proizilazi iz toga što su ranija istraživanja, kao i naučni radovi autora, vezani upravo za ovaj period, kao i iz njegovog ličnog ubjeđenja da je ova epoha predstavljala najkonstruktivniji period evropskog angažmana na ovom prostoru. Značajan je i zaključak autora da

izgled grada ne bi svjedočio o njegovu historijskom iskustvu da nije bilo četrdeset godina habsburške uprave, koja je osim sprovedene modernizacije, kao svojevrsnog samopromoviranja, zaštitila grad od nacionalnog barbarizma, čiji su eksponenti, u silnoj želji da potaru sve što ih vezuje za tuđinski jaram, rušili gradove i protjerivali druge narode.

U tom periodu bečki arhitektonski trendovi su prislonjeni na osmansko nasljeđe, a grad je dobio novo, zapadnjačko lice. Stvoren je relativan paritet svih vjerskih struktura u centru Sarajeva, grad je doživio velik demografski rast, a što se tiče industrijalizacije – temelji tada udareni činili su oslonac sarajevske privrede i u socijalističkom periodu. Stvorena je gradska infrastruktura, neoorijentalni stil gradnje bio je dokaz mudrosti i pijeteta prema lokalnoj tradiciji, koja je ipak narušena kroz korjenite izmjene društvenih običaja. Osnovana je prva naučna institucija na ovim prostorima. Ukratko, Sarajevo je, kako je i bio naum carskih vlasti, predstavljalo blistavi primjer austro-ugarske uprave.

Teza koju autor neprestano provlači kroz *Biografiju* i koja svoju potvrdu nalazi i u ovom poglavlju jeste da je svaki od režima koji su se kroz historiju smjenjivali nad gradom protežirao određenu društvenu i vjersku tj. nacionalnu grupu, te samim tim doprinio njenom afirmiranju i demografskom odlivu, odnosno prilivu.

Jedna od posljedica evropeizacije i modernizacije, koju autor obrađuje u poglavlju Novi nacionalizam, atentat i rat (str.117-155), jeste buđenje nacionalne svijesti kod bosanskohercegovačkih vjerskih grupa, što je naposljetku rezultiralo, uprkos odlučnim otporima i politici apsolutističke Monarhije, formiranjem klasičnih nacionalnih pokreta sa svim popratnim kulturnim i političkim institucijama po uzoru na evropski obrazac. Budući da je Sarajevo u vrijeme habsburške uprave postalo neosporni centar institucionalnog života, to se i borba nacionalnih grupa za afirmiranje svojih prava putem pokreta za vjersko-prosvjetnu autonomiju, formiranje prosvjetnih društava i naposljetku političkih partija vodila upravo u njemu. Nakon aneksije i uspostave predstavničkog sistema vlasti zaživjelo je i Gradsko vijeće Sarajeva. Autor daje interesantan prikaz njegove djelatnosti kao i istupa pojedinih aktera vijeća npr. Mehmeda Spahe koji će u međuratnom periodu postati neosporni politički vođa bosanskohercegovačkih Muslimana. Hrvatska i srpska omladinska nacionalistička udruženja, podložna različitim ideologijama vodila su svoju vaninstitucionalnu borbu protiv Monarhije. Proizvod jednog takvog idejnog ozračja bio je i Gavrilo Princip, atentator oko kojeg su se isplele određene kontroverze. Činjenica da je u Sarajevu izvršen čin koji je postao povod Prvom svjetskom ratu, učinila je da grad u globalnim okvirima postane svojevrsna metafora jednog zloslutnog i nasiljem ispunjenog vremena. Istim posljedicama atentat je rezultirao i u gradskim okvirima – nasilnim antisrpskim protestima, prvim te vrste u historiji grada.

Po završetku Prvog svjetskog rata Bosna i Hercegovina je postala dio južnoslavenskog projekta čijom je implementacijom odlučno upravljala dinastija Karađorđevića. Tokom tog perioda Sarajevo je, kako tvrdi autor, u poglavlju Zaboravljeni grad Kraljevine Jugoslavije (str. 155-194) postalo zaboravljeni grad. Budući da je to bila država Srba, Hrvata i Slovenaca, glavnina sredstava je oticala prema urbanim centrima matičnih republika ovih naroda. Sarajevo zahvaćeno ekonomskom stagnacijom, što je bilo i posljedica svjetske ekonomske krize, postupno je gubilo značaj institucionalnog centra, u skladu sa državnom politikom centralizacije. Vrijedno spomena u međuratnoj historiji grada jeste dinamično i demokratsko djelovanje prelaznog vijeća grada u prve dvije poratne godine, što se ne može reći za kasnija vijeća koja su karakterisale iste jalove nacionalne debate koje su se vodile i u višim političkim tijelima.

Poglavlje pod nazivom Okupacija i urbani otpor u Drugom svjetskom ratu (str. 194-230) opisuje njemačku okupaciju grada, uspostavu ustaške vlasti i strahovitu represiju nad Srbima i Jevrejima koja je nastupila kao njena direktna posljedica, nanijevši nepovratnu štetu pluralizmu grada. Autor zatim obrađuje i pokrete otpora, partizanski i četnički, njihove primarne ciljeve, ideologiju koju su zastupali, te heterogenu politiku Muslimana i njihova idejna kolebanja u toku drugog svjetskog rata. Posebna pažnja posvećena je funkcioniranju sarajevskog ogranka Komunističke partije, organiziranju otpora fašističkoj okupaciji u gradu od strane ove organizacije i fazama tog otpora koji je naposljetku doveo do oslobađanja grada.

Još u uvodu autor dijeli društveno-političke sisteme koji su vladali gradom na inkluzivne i ekskluzivne, te navodi da je upravo od toga da li je određeni sistem u sprovedbu svoje političke i urbane vizije uključivao sve društvene grupe grada ili tek jednu, koju je preferirao, zavisilo i opće blagostanje grada, kao i stanje suživota u njemu. Potvrdu ovoj tezi nalazimo u poglavlju Sarajevo u socijalizmu (str. 230-276).

Partizanski pokret je zahvaljujući svojoj inkluzivnosti oslobodio zemlju, a u poslijeratnom periodu je mobilisajući sve društvene snage na temelju svog idejnog i političkog koncepta proveo najveću i najdužu ekonomsku ekspanziju u historiji grada, krunisanu Zimskim olimpijskim igrama iz 1984. U ovom poglavlju autor je konstatirao ogroman geografski i demografski rast grada, obradio industrijalizaciju praćenu nacionalizacijom koju su provodili komunisti u duhu svoje ideologije društvenog vlasništva. Pažnja je posvećena i opismenjavanju koje je najefektnijim posljedicama rezultiralo kod muslimanske ženske populacije, osnivanju velikog broja naučnih institucija, prvih te vrste i tog broja na ovim prostorima, i sve to uklopljeno u jednopartijski politički okvir u kojem se represija i povremeni talasi liberalizaci-

je naizmjenično smjenjuju prouzročeni nekad globalnim, a nekad lokalnim političkim kontekstom.

Interesantno je kako je trend decentralizacije, sproveden na lokalnom nivou, kroz ustavne odredbe, a u skladu sa komunističkim konceptom društvenog samoupravljanja, oslabio poziciju grada, a ojačao ulogu općine kao lokalne upravne jedinice što je olakšalo stvar srpskim nacionalistima devedesetih u sprovedbi tzv. regionalizacije.

Veoma je zanimljiv način na koji autor predočava etabliranje habsburškog, jugoslavenskog kraljevskog i socijalističkog političkog sistema kroz uspostavu memorijalne kulture grada u kojoj su glavni eksponenti svakog režima igrali i glavne uloge. Memorijalne kulture su se međusobno isključivale baš kao i smjenjujući režimi.

Također, u svakom periodu autor posebnu pažnju posvećuje pojedincima koji su svojevremeno na različite načine pomogli izgradnji i napretku grada, te naglašava da *Biografija Sarajeva* jeste zapravo i biografija pojedinaca koji su uticali na njegov razvoj.

Poglavlja VIII i IX su proizvod autorovih priprema za svjedočenje, u svojstvu vještaka, pred Međunarodnim sudom pravde u Hagu. U nastojanju da predoči historijsku pozadinu sukoba, profesor Donia je istražio događaje koji su prethodili opsadi. Ova poglavlja su vjerovatno najveći doprinos ovog djela historiji grada.

U poglavlju pod naslovom Propast socijalizma i nacionalna podjela Sarajeva (str. 276-315) autor prikazuje kako je istrošenost komunističkog političkog i društvenog koncepta, kompromitacija njegovih eksponenata, sve praćeno ekonomskom krizom kao posljedicom, otvorilo prostor za novu političku alternativu. Ova je otjelotvorenje pronašla u vidu tri nacionalne stranke, od kojih su dvije idejni surogati stranaka u susjednim republikama, čija politika kontinuiranog podsticanja lokalnih nacionalističkih snaga da rade na rastakanju i destrukciji pluralizma bosanskohercegovačkog društva upravo devedesetih dostiže vrhunac. Razvoj događaja nakon izbora je ukazivao na neminovni sukob – sudaranje različitih koncepata nacionalnih stranaka, države u kojoj bi željeli živjeti, SDS-ova regionalizacija i stvaranje paralelnih struktura vlasti, organizovanje paravojskih formacija od strane nacionalnih stranaka i SDS-ove vojne pripreme u koje je bila involvirana i JNA, referendum i Valter kao posljednji glas građanskog Sarajeva i Bosne i Hercegovine, i na kraju međunarodno priznanje koje je svoj tužni epilog dobilo u opsadi Sarajeva.

Poglavlja IX i X pod nazivom Smrt i život u opkoljenom Sarajevu (str. 315-366) i Sarajevo u mračnoj sjeni rata (str. 366-384) se bave dešavanjima koja su u krajnjoj liniji inspirisala nastanak ove knjige. Riječ je upravo o četverogodišnjoj opsadi Sarajeva koja je, krajem dvadesetog stoljeća, postala sinonim za ljudsku tragediju, ali i borbu civilizacije protiv divljaštva.

Tragika opsade, kao ataka na zajednički život i pokušaja potiranja pamćenja na sve zajedničko, je pojačavana odsustvom efikasnih međunarodnih mehanizama i volje za odlučno djelovanje u cilju sprječavanja bjesomučnog ubijanja nedužnih civila u ime političke koncepcije koja je u svojoj ekskluzivnosti dostigla fašizam.

Činjenica da Srbi nisu napustili Sarajevo u potpunosti je predstavljala početak propasti ove koncepcije. I kako autor zaključuje, rat i opsada okončani su bez pobjednika, što je tužnije okončani su bez adekvatne rehabilitacije žrtava i procesuiranja velikog broja ratnih zločinaca. Međunarodna pravda je podbacila.

Dayton je, po okončanju rata, institucionalizirao nacionalnu podjelu instaliranjem dvoentetskog političkog okvira pod patronatom međunarodne zajednice i time proces obnove suživota učinio dugotrajnijim.

Biografija Sarajeva je zasnovana na mnogobrojnoj literaturi, domaćoj i stranoj, kao i izvorima. Zahvaljujući dobrom poznavanju bosanskog jezika i čestim posjetama gradu Sarajevu, autor se na specifičan način približio predmetu svog istraživanja. Otud ono što nalazimo na stranicama Biografije uistinu nosi notu intimnosti, što proizilazi kako iz prirode ovog geografski stiješnjenog grada, koji ljude koji žive u njemu maksimalno upućuje jedne na druge, tako i iz autorovog oslanjanja na lična iskustva i opservacije, kao i one samih stanovnika grada sa kojima je tokom svojih posjeta komunicirao.

Stranice Biografije ispunjene su primarno političkom historijom, obogaćenom mnoštvom zanimljivih detalja koji bi mogli zainteresirati i običnog čitatelja, nehistoričara i time doprinijeti popularizaciji historije Sarajeva.

Hronološki sveobuhvatan prikaz historije grada je ono što ovu knjigu čini jedinstvenom, ali je ujedno i limitira. Dug vremenski period koji obuhvata, i u kojem se smjenjuje više političkih i idejnih okvira, koji opet svaki za sebe podrazumijeva procese i pojave od posebne važnosti, onemogućio je autora u nešto slojevitijem pristupu određenim pojavama.

Na kraju, imamo zahvaliti Institutu za istoriju u Sarajevu koji je na sebe preuzeo objavljivanje knjige na bosanskom jeziku, što opet govori o njenoj naučnoj kvaliteti, i time je učinio dostupnom bosanskohercegovačkoj javnosti. Zasluga pripada i Gradu Sarajevu koji je, pružajući finansijsku podršku, omogućio svoje promoviranje kod svjetske javnosti u istinitom svjetlu.

Sabina Veladžić